

ЗОГРАФСКИ СЪБОРНИК

Зографският архив и библиотека.
Изследвания и перспективи

Съставители:

Димитър Пеев (гл. редактор),
Маргарет Димитрова, Екатерина
Дикова, Генчо Банев, Любка Ненова

Зографски манастир
• Света Гора •

2019

БИБЛИОТЕКА
• КЪМ ИЗВОРИТЕ •

В Зографската издателска поредица Библиотека **•Към изворите•** се публикуват изворни текстове от манастирския архив, както и стойностни трудове върху родната и общобалканската църковна история и култура, основани на изворов материал.

Настоящият сборник се издава по проект *Зографски дигитален архив в СУ „Св. Климент Охридски“* с финансовата подкрепа на Министерството на образованието и науката по Споразумение № ДО 1-29/23.02.2018 г. със

Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и

Зографски манастир
• Света Гора •

Зографската света обител, Света Гора, Атон.

© Зографска света обител

© Фондация „Наследство на Зографската света обител“

© Д. Пеев, М. Димитрова, Е. Дикова, Г. Банев, Л. Ненова,
авторите

Рецензенти: чл. кор. проф. дфн Иван Добрев,
проф. дфн Вася Велинова

Технически редактори: Мария Мицкова, Андрей Бобев

Оформление на корицата: Милена Вълнарова

ISBN: 978-954-770-452-7

Съдържание

Вместо предисловие	7
Иеродякон Атанасий. Евангелието като извор на вдъхновение за работата в научен екип	11
Кирилски ръкописи в Зограф (XVI–XX век). Подходи при изследването и описанието им	
Маргарет Димитрова, Климентина Иванова, Елисавета Мусакова, Андрей Бобев, Андрей Бояджиев, Петко Петков, свещ. Козма Поповски, Любка Ненова. Каталогизиране на кирилски ръкописи от втората половина на XVIII до първата половина на XX век, пазени в Зографския манастир: трудности и перспективи	23
Елисавета Мусакова. Украсата на късните ръкописи от библиотеката на Зографския манастир	43
Гоце Ристески. Сбирката от певчески ръкописи на Зографската света обител	61
Пьотр Жгун и Вера Подковирова. Ръкописите от школата на преподобния Паисий (Величковски) в библиотеката на Зографския манастир.....	73
Димитър Илиев. Нови сведения за историята на <i>Зографското глаголическо евангелие</i> от X век според гръцка приписка от XIX век в старопечатна книга от библиотеката на манастира Зограф (Инв. № 19023).....	101
Георги Парпулов. Зографският царски поменик (ръкописи № 228 и 234).....	113
Андрей Бобев. Още веднъж за историята на почитта към св. Димитър Басарбовски в Зографската света обител	120
Андрей Бояджиев. Славянското житие на св. Георги Янински по два зографски преписа	148
Петко Петков. Ръкопис № 328 от библиотеката на Зографската света обител (сборник на Търпе Вучидолов).....	174
Климентина Иванова. За един неизвестен превод на учителя и просветен деятел Милан Радивоев, запазен в Зографската света обител.....	187
Петко Петков, свещ. Козма Поповски, Димитър Пеев. За приписката на „окаяния Драган“ в Зографския тrefологий	219
Документален архив в Зограф (XV–XIX век)	
Иван Йорданов. Златният печат на цар Иван Асен II (1218–1241), съхраняван в архива на манастира Зограф.....	235
Петронел Захарюк. Връзките на Молдова със Зографския манастир на Света Гора. Състояние на проучванията.....	243
Петронел Захарюк, Георге Лазар, Димитър Пеев, Иван Билярски. Чек-лист на влахо-молдовските документи в архива на Зографския манастир	256
Мария Кипровска и Григор Бойков. Колекцията от османски документи от архива на Зографския манастир: предварителни бележки върху нейното състояние, съдържание, значимост и перспективи за работа	318
Надя Данова, Кета Мирчева, Олга Тодорова, Светлана Иванова. Четири зографски кондики от XVIII – началото на XIX век	350
Георги Митов. Васил Априлов в търсене на документи за средновековното българско минало.....	413

Зограф и българската историопис от XVIII век

Иеродиякон Атанасий. <i>История славянобългарска</i> като повод за един християнски прочит на историята.....	447
Димитър Пеев. Нови документи за отец Паисий Хилендарски.....	476
Любка Ненова. Житийните бележки за св. Йоан Рилски и неговите последователи в <i>История славянобългарска</i> . Текст и изследване.....	522
Димитър Пеев. За <i>Зографската българска история</i> и нейния автор.....	537

Текст и контекст. Зограф в културното пространство на Балканите и отвъд него

Генчо Банев. За автора на <i>Кониковското евангелие</i> . Нови данни за ръкописното наследство на книжовника Натанаил Зографски, митрополит Охридско-Пловдивски.....	549
Ангелики Деликари. Документите от светогорските манастири като свидетелство за славянските влияния в Гърция. Присъствието на славянски топоними, микротопоними и хидроними.....	588
Екатерина Дикова. Ритъмът в двата южнославянски превода на проложните стихове за април.....	610
Ралф Клеминсън. Преписи на Словата на преподобния Доротея от Газа в Зографския манастир и в Бодлеанската библиотека.....	628
Марина Крутова. Материали за Зографския манастир, пазени в ръкописния отдел на Руската държавна библиотека (XIII–XIX век).....	636
Архимадрит Поликарп Кицулеску. Ръкописи от библиотеката на Св. Синод на Румънската православна църква в Букурещ, свързани с Молдова и със Зографската света обител на Атон.....	656
Светлана Куюмджиева. Зографски дейци в хилендарски музикални ръкописи.....	662
Александър Жабов. Свети Пимен Зографски – обзор на научните изследвания и възможни насоки за исторически търсения.....	674
Атанас Тончев. Аспекти на монашеската молитва: антропологично проучване на един Атонски манастир.....	698
Галина Бесстремянная. Японският архив на българския светогорски манастир Зограф.....	711

Книгохранилища и документи. Форми на описание и съхранение

Андрей Бояджиев. Зографската електронна научноизследователска библиотека. Интеграцията на електронните ресурси.....	725
Николаос Мандзулис. Преди консервацията. Обновяването из основи на библиотеката на Зографската света обител: анализ и представяне на мерките за превантивна реставрация и консервация.....	737
Анна Ангелова. Зографска електронна научноизследователска библиотека – създаване и перспективи.....	752
Мери-Алън Джонсън. Хилендарският манастир и Хилендарската изследователска библиотека: модел за съвместно съхранение и достъп.....	761
Елена Узунова. Славянската ръкописна колекция на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и системата за споделена каталогизация COBISS: създаване на електронен каталог – трудности и полза.....	782
Антоанета Лесенска. Каталогизиране на славянската ръкописна колекция – опитът на Народната библиотека в Пловдив.....	794
Списък на съкращенията.....	803
Списък на илюстрациите.....	805
Показалец на личните имена (съставили: Димитър Пеев, Мария Мицкова, Генчо Банев).....	811
Показалец на географските названия (съставили: Димитър Пеев и Генчо Банев).....	837
Table of contents: Abstracts.....	861
Илюстрации.....	863

Вместо предисловие

Този том е резултат от десетгодишната дейност на братството на Зографския манастир, на различни научни екипи и отделни учени по опазването и проучването на културното наследство на манастира. Всичко започна в далечната според понятията на компютърната ера 2009 година, когато по идея на братството четирима ентусиасти с научни интереси и научна кариера посетиха манастира, за да обсъдят с ръководството му възможностите за съвместна работа. Четиримата ентусиасти бяха Румен Бояджиев от Центъра за славяновизантийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“, Димитър Димитров от Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, свещ. Козма Поповски, понастоящем научен сътрудник в Църковно-историческия и архивен институт към Българската Патриаршия, и Димитър Пеев от Факултета по славянски филологии на Софийския университет. През изминалите оттогава години се извърши почти пълна първична дигитализация на ръкописите и на част от документалния архив на манастира, архивът получи ново модерно хранилище, а библиотеката – ново помещение. Манастирът предостави електронен достъп до част от своите архиви, като основá Зографската дигитална научноизследователска библиотека към Софийския университет. Така започнатото през 2009 г. дело придоби още по-ясни очертания: включиха се много нови хора към проекта, през 2016 г. бе проведена работна среща, а през 2017 г. международна научна конференция (и двете в Софийския университет), представящи първите резултати от работата на научните екипи по различните направления. Паралелно тече усилена каталогизация и реинвентаризация на библиотеката, както и много други дейности.

В хода на научните дирения изкристализира съборният принцип на работа между отделните членове на различните научни групи и между самите екипи, което всъщност е и единственият възможен начин на съзидателно взаимодействие между хората при едно толкова мащабно дело. Именно този стремеж към съв-

местен, „съборен“ труд и определи названието на настоящия Съборник.

В книгата са събрани доклади, изнесени на двата споменати форума, както и други изследвания, отнасящи се до конкретни – преди всичко късни – извори в Зограф или за Зограф. Акцентът на международната конференция през 2017 г. бе върху методите и подходите при описване на късни кирилски ръкописи (втората половина на XVIII – първата половина на XX в.), върху подходите при изучаване на органична манастирска сбирка, съдържаща славянски, гръцки, влахо-молдовски, османски извори, върху възможностите да се използват дигиталните средства за прилагане на холистични и интегрални подходи, когато се проучват различни по тип исторически източници¹. В научната конференция взеха участие редица учени, световно признати специалисти по описване, анализиране и издаване на извори. За плодотворните дискусии по докладите и новите идеи и гледни точки бихме искали да благодарим на Аделина Ангушева (Манчестър), Иван Билярски (София), Дейвид Бирнбаум (Питсбърг), Вася Велинова (София), Доротей Гетов (София), Антоанета Гранберг (Гьотеборг), Иван Добрев (София), Елена Коцева (София, † 2018), Жана Левшина (Санкт Петербург) Хайнц Миклас (Виена) и Анисава Милтенова (София).

Зографският Съборник нямаше да бъде възможен без генералната визия за развитието и изследването на зографското и светогорското културно наследство, която има братството на манастира, в чието лице участниците в това съборно дело намираха и продължават да намират разбиране, подкрепа и готовност за помощ и сътрудничество. Също така бихме искали да изкажем благодарност на нашите рецензенти, чл. кор. проф. дфн Иван Добрев и проф. дфн Вася Велинова, а също и на колегите Василка Алексова, Йордан Банев, Ралф Клеминсън, свещ. Козма Поповски, Никола Робев, Огнян Стефанов, Орлин Събев и Лора Тасева, без чиято професионална редакторска помощ много от текстовете и някои от изображенията в *Съборника* нямаше да придобият завършения си вид. Съзнаваме като хора и изследователи, че текстовете в сборника не могат да бъдат свършени и наред с благодарността си към колегите и манас-

¹ Обзор на темите на конференцията вж. у Mariya Kiprovskа and Margaret Dimitrova. The Zograf Library and Archives: Research Approaches to Digitizing, Cataloguing, and Editing the Sources, Sofia, 27–28 October 2017 – *COMSt Bulletin* 3/2 (2017): 128–130 (<https://www.aai.uni-hamburg.de/en/comst/pdf/bulletin3/comst-bulletin3-2-128-130.pdf>)

тирското братство носим отговорността за евентуални пропуски или неточности. Вярваме, че читателят ще погледне с разбиране на всяко наше, авторско или редакторско, *недоглеждане*. Вярваме също, че съборното начало, което събра усилията ни в тази книга, е добър почин и основа за продължаване на съвместните усилия на научната колегия и Светогорската света обител Зограф.

В сборника са публикувани 38 статии – за наша радост, както на утвърдени учени, така и на млади изследователи, които с ентузиазъм се заеха с проучване на различни страни от Зографското културно наследство. Представени са, освен споменатите вече направления, такива непроучени и слабопроучени части от архива като певческите ръкописи от XIX и XX век, османските документи от XV–XIX век, кондиките от XVIII и XIX век, кирилски ръкописи от XIX–XX в. и особености на тяхната украса, влахо-молдовските грамоти и документи от XV–XIX век и запазените материали от руската православна мисия в Япония от средата на XIX век. Обнародват се и се коментират отделни документи за известни и по-малко известни дейци на Българското възраждане като Натанаил Охридски, Васил Априлов, преп. Паисий Хилендарски и йерод. Доситей Зографски. Анализират се нови сведения за книжовното наследство на преп. Паисий Величковски, за книжовната дейност на Милан Радивоев, публикуват се текстове на един неизвестен досега книжовник – Търпе Вучидолов. Няколко статии са посветени на Зографското културно наследство според данни в различни други книгохранилища. Представени са нови гледни точки към историята на прославата на св. Пимен Зографски, св. Димитър Басарбовски, св. Георги Янински. Отделя се специално внимание на редица късни документални податки около такива паметници и артефакти като Зографското евангелие, Драгановия миней, златния печат на цар Иван Асен II, Зографския царски поменик и Кониковското евангелие, които хвърлят нова светлина в изследователските интерпретации. Група статии обсъждат начини на съхранение на ръкописни книги и документи, методи на каталогизация, дигитализация и предоставяне на достъп на изследователите до тях.

Тези и други важни приноси правят *Сборника* незаменимо пособие при изследването на късната зографска традиция и предлагат идеи за проучване на манастирски библиотеки въобще.

Статиите, написани първоначално на английски (2), гръцки (2), румънски (1), руски (3) и френски (1), бяха преведени на български за този сборник от Екатерина Дикова, Александър Жабов, Явор Иванов, Димитър Пеев и Анастасия Рашева.

По-голямата част от публикувания илюстративен материал в сборника ни беше любезно предоставен от братството на Зографската света обител. Останалите снимки на архивни материали, намиращи се във фондовете на други библиотеки, ни бяха предоставени от авторите на съответните статии.

Най-накрая, но не на последно място, изказваме благодарност на Зографския манастир, Министерството на образованието и науката на България и Софийския университет – Университетски комплекс по хуманитаристика „Алма матер“ като организации, подкрепящи и водещи проекта, в рамките на който се публикува настоящият сборник.

Съставителите